

ДРАМАТИЧНО ПРИЯТЕЛСТВО

(Георги Бакалов и Николай Лилиев)

СТОЯН ИЛИЕВ

„Не бях прекратил и от Париж да безпокоя българските списания „Съвременник“, „Съвременна мисъл“, „Наш живот“ и други. Името ми поне сред поетите се знаеше. Доста много за моята „слава“ бяха направили Димитър Подвързачов, Димчо Дебелянов и дори Георги Бакалов. Той проявяваше хубави чувства към моите „поезии“, макар отсетне да написа в „Звезда“ своята статия „Безкръвна поезия“, за която не му се сърдя, разбира се.“

Приятелските връзки на Николай Лилиев и Георги Бакалов никак не са случайни. Те първо са земляци, от Стара Загора. Второ, в най-ранната си младост Лилиев симпатизира на социалистите, или както тогава ги наричат — „чучулигите“. Но любопитно е да се отбележи, че Лилиев не обича да разказва за този период от живота си. През 1959 г. във връзка с чествуването на 75-годишния юбилей на свищовската търговска гимназия трябвало да се пригответи нарочен сборник. С тази задача се заема журналистът Борис Андреев. Той се обръща към Лилиев да му напише спомените си и ето какъв отговор получава: „Не искам да ви огорча с отказа, защото задачата ви е благодарна. Дано направя нещо, но не мога да ви обеща напълно. . .¹ В навечерието на празника Борис Андреев отново му напомня за молбата си, но Лилиев този път любезно му отказва: „Аз не бих могъл, дори при най-добро желание, да изпълня вашата молба. Моята старческа немощ не ми позволява да съсредоточа мисълта си върху това, що ми искате. Прощавайте, че съм толкова откровен пред Вас — и не мислете, че някакво нечовешко чувство ме кара да не се отзова на Вашата молба.“²

По-късно, когато първите кóли на юбилейния сборник вече са под печат, Борис Андреев получава от съученика на Лилиев Цоньо Георгиев от Велико Търново спомен, в който се разказва за съществуването на социалистическия кръжок в търговската гимназия. В него членувал и Лилиев. Цоньо Георгиев твърди, че през 1902 г. в местността „Разсадника“ край града членовете на кръжока имали среща с Васил Коларов, който им говорил за социализма и за работническото движение. Борис Андреев поискал потвърждение от Лилиев за този факт от биографията му и ето какво му отговаря той на 24 май 1960 г.: „Радвам се, че юбилейният сборник на свищовската търговска гимназия се печата и съжалявам, че и тоя път не бих могъл да удовлетвори молбата Ви. С Васил Коларов не съм се срещал и на срещата през 1902 г. не съм присъствувал. Това само мога да Ви кажа по това, за което ме питате.“³

Само след месец и половина, на 9 юни 1960 г., Лилиев получава следното писмо от Цоньо Георгиев: „Навярно си спомняш, че през м. май 1902 г. обявихме стачка на

¹ Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Георги Райчев в спомените на съвременниците си. С., 1967, с. 518.

² Пак там.

³ Пак там, с. 519.

няколко гостилници в Свищов, като искахме по-ниски цени и по-добро качество на храната. В началото на следващата учебна година основахме първата ученическа кооперация гостилница „Солидарност“, която оттогава и досега служи като образец на ученическа гостилница.

Може би си спомняш също, че по идеологически причини група ученици си устройвахме „тайни срещи“, при които разисквахме прогресивни мисли. Оттогава аз станал социалист. Сега съм член на ОФ. Но мина онова златно ученическо време. . . Влязохме в живота и всеки заживя със своите грижи.“⁴

В едно писмо до Г. Константинов от 13 юли 1964 г. Цоньо Георгиев допълва тези сведения: „Когато бях ученик в Свищов, квартирата ми беше много близко до тази на Лилиев и това ни караше много често да се събираме с него. Политическите ни убеждения тогава бяха еднакви — бяхме социалдемократи (широки социалисти). Събирахме се много често.“

Естествено тези подробности от биографията на Лилиев Борис Андреев не е знаел, той се примирява с отказа, но неговата изненада е много голяма, когато излиза книгата на Георги Константинов за поета и в нея е публикувана снимката на социалистическия кръжок в свищовската търговска гимназия. Първият от първата редица, седнал на стол, е Лилиев. Премълчаването за участието му в социалистическия кръжок той си обяснява с „класическата скромност“ на поета, но аз се съмнявам дали това е единствената причина. Като имаме предвид изключителната му памет, едва ли „старческа немощ“ му е попречила да си спомни младежките увлечения. По-вероятно е да се предположи, че Лилиев изпитва някакво несудобство да се връща към тези години, защото веднага възниква въпросът — защо по-късно той се разделя със социалистите?

Освен споменатата фотография има и други документи, които свидетелствуват, че Лилиев е симпатизирал на социалистическото движение. На 3 август 1902 г. той получава едно писмо от негов приятел социалист, в което се представя атмосферата на дискусиите, водени на конгреса на социалдемократическата партия в Търново: „Най-сетне след дългите и бурни дебати в конгреса на тия, що носят като мълния в себе си светлината на бъдещото блажено общество, на тия ратници на справедливостта и правдата, които, гонени отвсякъде, подигравани и подтиснати от всякъде, те се събират на конгрес всяка година, за да разменят мислите си, да се сплотят още по-компактно и с нови сили и мощ да почнат мъчната и неравна борба с неприятеля — буржоазията; най-сетне, казвам аз, сядам тук и на тая бяла хартия ще изложя, доколкото мога, впечатленията, които изнесох от конгреса на социалистите.“⁵

По-нататък се говори за откриването на конгреса от Никола Габровски, за участието на Благоев и Георги Кирков в него, за споровете около отстъпничеството на Янко Сакъзов от партията. Дискусията продължила 4 дена, имало „викове, гюрлутия, нападки до бога“, докато се приеме резолюцията на Васил Коларов, в която се осъждат деянията на Сакъзов. Писмото завършва твърде любопитно: „Една важна случка се случи в предвечерното на затварянето на конгреса. Тъкмо в последния ден дойде в Търново княза. В същото време заседаваше конгреса и дебатите бяха достигнали до върха на разгара си. И какъв контраст се изпреди пред мене. Тук разрушителите на това гнило царство заседават, а там народните подтисници пируват и празнуват. Тук борба, борба за живот и щастие, а там пълзения и подлост. Какъв контраст! Каква енигма?!?“

Сега едва ли някой може да се усъмни в участието на Лилиев в социалистическото движение. От само себе си се разбира, че приятелят може да се изповядва така само на съмненик, на когото напълно се доверява. Лилиев винаги е изпитвал едно състрадание, което може да се нарече социално състрадание, и с това са свързани социалистическите му увлечения. Той инстинктивно не обича силните на деня, властву-

⁴ НБКМ, Ф № 719, арх. ед. 88, л. 13.

⁵ Архив „Николай Лилиев“ в НМБЛ.

ващите и господстващите, заемащите първите места в живота, знатните, богатите и привилегированите. През целия си живот той избягва тези хора. Предпочита угнетените, преследваните, бедните, но трагедията му е в това, че никога не може да се слее с тях. Впрочем неговата независимост не се изразява в материално богатство и власт — той не е имал през живота си нито едно, нито друго — но външният му живот винаги е бил скромен и умерен, съблазните за сила и власт не са негови съблазни, той не бил честолюбив човек. При това положение е лесно да предположим защо той в младежките си години се ориентира към социалистите и се сприятелява с Георги Бакалов.

С Бакалов го запознава Димитър Подвързачов. Жената на Подвързачов Ружа си спомня как, след като Николай Михайлов прочита стихотворението си „Като майка разтвори кадифяната си пазва“, Георги Бакалов решава, че той трябва да има литературно име и предложил да го наричат Лилиев.

За по-нататъшните връзки на Лилиев с Бакалов можем да съдим от тяхната кореспонденция. За съжаление писмата на Лилиев до Бакалов все още не са известни и това е голяма празнота в жизнената и творческата биография на поета.

В писмата си Бакалов се обръща съвсем приятелски-интимно към Лилиев: „Милий Николайчик“ или „Драги Николае“. Той настойчиво го кани да му сътрудничи в „Съвременник“, а след това в „Борба“: „Ох ти, мон шер, не ме забравяй: за всяка книжка ще чакам „лъх“ от твоята муза.“ Или: „Трябвало да кажеш „сбогом“ на целта на живота си, а казваш сбогом на мене. Понеже аз не мога да ти бъда цел в живота, значи не казваш и няма да кажеш на целта си сбогом. Търговските глупости ще ги претупваш лесно с щастливата си памет, а колко време, каква възможност ти се разкрива за лит(ературно) образование, Николай, и за работене за литературата. . .

„Слънцето“ ми се много хареса и представи си — хареса се и на Кирил Христов!“⁶ Става дума за химна на Лилиев „Цар-Слънце“, излязъл в кн. I на „Съвременник“ през 1909 г.:

Ти събуждаш възсиял
на земята всяко зрънце —
моя радост и печал,
Слънце, Слънце!

По това време Лилиев е секретар в Трета мъжка гимназия в София, на Бакалов много му се иска да го откъсне от „търговските му глупости“ и той изцяло да се отдаде на поетическата си дейност. На него му допадат стиховете на Лилиев с бодрия си и оптимистичен дух и Бакалов вярвал, че ще го спечели за пролетарското дело. И действително през този период Лилиев публикува някои стихотворения, написани в духа на пролетарската поезия, като „Аз чувам сърцето на мъртвия ден“, което излиза в „Съвременник“ (1909, кн. 2):

Защото аз чувам зад тъмни гори
кимвали
на нови зори,
на нови слънца.
Аз чувам кинжали,
аз чувам гръби
и зов за борби,
о, светли печали, —
о, светли зрънца!

Съвсем естествено е Георги Бакалов да е очаквал, че Лилиев ще тръгне в това направление и изцяло ще се изгради като пролетарски поет. Всяко ново стихотворение, което публикува в „Съвременник“, му дава основание да се надява, че той е спе-

⁶ НБКМ, Ф № 719, арх. ед. 45, л. 3.

челен за делото на пролетариата. На него много му харесват „Химни на пролетта“ които излизат в „Съвременник“ (1910, кн. 5):

И пробуждаш в младий дух
първите надежди бели,
към незнайните предели
устремяваш своя слух —
ти пробуждаш в младий дух
първите надежди бели.

Тогава Лилиев предпочита да възпява изгрева на слънцето и пролетното пробуждане на живота. По-късно негов любим мотив ще станат залезът на слънцето и есенното пожълтяване на природата, израз на упадъка и унинието на духа.

Бакалов много държи за сътрудничеството на Лилиев в „Съвременник“ и не пропуска винаги да му благодари за отзивчивостта: „Твоята благоразположеност към Съвр[еменник] е толкова безгранична, щото си позволих из тефтерчето на търговския ученик да измъкна няколко дън-дъна и да ги поместя в кн. III. Те ми се много харесаха, та не можах да се избавя от изкушението, при все че в тази книжка имам маса други стихове: Кирил Христов, Карановски, Димчо, дори наш Борис [Бакалов] и — о ужас! — Карагъзов. На днях излиза — ще я получиш.“ Бакалов пише още, че можел и по-рано да му изпрати книжката, но бил много зает с окончателното превършване на превода на „Капиталът“ на Маркс и най-сетне смъкнал една тежка плоча от гърба си, която почти полугодие не му давала възможност да помисли за нещо друго. Все още се чувствувал „разглобен“, трудно му било да се съвземе и да си отспи. Готви се да пише за Бай Ганьо като „социален тип“, а това всъщност ще бъде и неговата оценка за Алеко Константинов. „И ако е рекъл Аллахът, ще разчитам полека-лека нашата худ[ожествена] литература.“⁷

Георги Бакалов не само кани Лилиев за сътрудничество в „Съвременник“, но и му доверява личните си планове, както е между истински приятели. Освен това той му внушава, че и като поет, и като преводач Лилиев му е необходим и го предпочита пред останалите сътрудници на „Съвременник“. Понякога си позволява да му дава приятелски съвети: примерно, че той не бива да допуска да бъде завладян от „властта на комерческите идеи“, не бива да се предоставя и на „своята стихия“ и от все сърце му пожелава да разгърне „прекрасните си задатъци“. Понеже много държи за неговото сътрудничество, ако не успее да помести стиховете му в поредната книжка, веднага го предупреждава: „Когато получих твоите нежни химни на пролетта, бе вече наредена цялата книжка и се свързваше последната кола. Така че нямаше никаква възможност да се поместят. Остават прочее за сл. книга — непременно.“

Нежните химни за пролетта излизат в „Съвременник“ (1908, кн. 2) със заглавието „An die Natur“ и под тях той за пръв път се подписва с литературното си име Н. Лилиев:

Като майка разтвори
кадифяната си пазва —
искам румени зори
да съзра от твоята пазва!
Моят горък ден залязва,
аз съм беден и самин —
всеки лист ми сякаш казва:
— Ти си беден и самин.

Своя безприютен син
приеми, о майко свята. . .

В това стихотворение долавяме вече по-други интонации, които по-късно Лилиев ще доразвива в поезията си. Той се чувствува „бездомен и самин“, чувствува се само-

⁷ НБКМ, Ф № 719, арх. ед. 45, л. 5.

тен в живота. Освен това неговият дух не е така бойко настроен както преди, а е „смирен“. Поетът е „безприютен син“ сред майката природа, а в по-зрелите си стихове ще се нарече „блуден син“. Може да се каже, че това вече е типично лилиевско стихотворение и в него откриваме в зародиш бъдещите му стихотворения.

След като Лилиев заминава за Париж да се учи, Бакалов продължава да поддържа най-близки контакти с него. На 19 май 1910 г. му пише, че се готви да издава седмична библиотека и много се интересува дали Лилиев може да вземе участие с преводи в нея: „от френски и немски, предимно в стихове, всеки случай изицна литература. Разбира се, трудът ще бъде хонориран.“ Бакалов не забравя да покани Лилиев да участва и със свои стихове: „Друго. С велико удоволствие бих поместил в идната книжка твои стихотворения, стига да си любезен да пратиш.“ Освен това той му изпраща в Париж отделни книжки, за да може по-пряко да го ангажира: „Освен Уйтмана, опитай Демеля и Верхарна“ — го напътствува той. Друг път му пише, че трябва да има предвид Хайне и „Онегин“: „Ако се решиш за „Онегин“, да ти го пратя... Ако ли пък преведеш Хайневите песни, то ще бъде подвиг — събитие в нашата литература. Дерзай!“ Бакалов толкова се вживява в идеята за превод на стиховете на Хайне, че друг път отново му пише: „За Хайневите песни ти си единственият, който ще ги преведеш с всичката им нежност.“ Държи го в течение и за Димчо Дебелянов и му съобщава, че е превел „Притчи и параболи“, а сега превежда Анатол Франс.

Така Бакалов непрекъснато отрупва Лилиев с разни поръчки и когато някоя от тях бъде изпълнена, радостта му е безгранична: „Отдавна, много отдавна не съм чел таквази пленителна поезия на български — пък и чел ли съм въобще? — като тия божествени късчета на Уйтмана! — му пише той на 17. X. 1913 г. — Не мислех, че моето закоравяло сърце е спазило сега способността да се трогне тъй, както ме развълнува тоя тънък непознайка, толкова възхитително предаден на нашия език... Прекрасен е изборът ти и на другите две късчета: и също такъв е преводът им. Слушай: не е ли преводът по-хубав от оригинала?“⁸

С течение на времето в писмата на Бакалов до Лилиев навлиза един нов елемент, не така рязко подчертан в предишната им кореспонденция. Той все по-настойчиво препоръчва на Лилиев да се ориентира към стихотворения със социална проблематика и тези препоръки се отнасят особено за сътрудничеството му в „Борба“. Очевидно Бакалов е забелязал известни колебания в развитието на Лилиев и му поставя предварителни условия. На него му се е искало да го види по-мъжествен и патетичен, отколкото го познава. Това е било особено желателно за Бакалов, тъй като го цени като голям майстор на стиха. Той все се надявал, че Лилиев ще прекрачи заветната граница и съвсем ще се приобщи към пролетарската идеология. Едва ли Бакалов е бил във възторг от цикъла на Лилиев „Париж“, който публикува в „Съвременник“ (1910, кн. 7—8). В него няма и намек от пролетарския Париж и поетът ни занимава само със своите преживявания. В душата му възкръсват „забравени чудни страни — със своите лебеди бели, със своите бели вълни“. Някаква невидима флейта упива струните на звучен каскад, а неговата душа „смирено се слива с душата на целия свят“. Настъпва вечер прозрачна, която целува следите на зноиния ден, и той долавя някакво кристално желание да плува в нейния поглед смутен. Поетът буквално е захласнат от „блестящите каляски“ в Булонския лес, от легендите за „забравени, чудни страни“. Сена го зове и в „този чист, прозрачно светъл час“ той се възражда и „отново ставам „Аз“, т. е. връща се към своята вътрешна същност. Дотолкова е запленил от Сена, че някакви „неразгадани мечти“ се закърмят в неговата душа, но какви са те, той все още не знае.

Не, не такава поезия е била необходима за Бакалов, но той прави известни отстъпки на Лилиев, за да не го отблъсне от себе си. Навярно той има подобни колебания и спрямо стиховете на Димчо Дебелянов, които публикува в „Съвременник“, но се надявал, че тези талантливии млади хора един ден ще изживеят илюзията си и изцяло ще се ориентират към пролетарската идеология.

⁸ НБКМ, Ф № 719, арх. ед. 45, л. 25.

Както и да погледнем на отношенията между Бакалов и Лилиев, те са интересни за съвременния изследовател. Несъмнено Бакалов е бил влюбен в Лилиев и е искал изцяло да го спечели. Няколко години той го предпазва от компромисно подчиняване към враждуващите лагери — компромиси, неизбежни за един млад човек, който иска да си пробие път в литературата. Бакалов хвърля под краката на Лилиев мост, по който младият поет минава, без да има нужда от друга опора. И когато вече узрява и трябва да избира своя обществено-литературен лагер, той ще заеме своето място вече като авторитетна сила. Бакалов искрено обичал Лилиев и много ревниво се отнасял към всичко, свързано с него, но той прониквал в неговия свят дотолкова, доколкото младият поет му позволявал, а този позволен слой от неговата творческа дейност едва ли е бил дълбок. Лилиев е от тези, които трудно се доверяват.

Всъщност каква поезия е била необходима на Бакалов, той се опитва да му изясни в едно писмо от 6 януари 1914 г. Бакалов пише на Лилиев, че в книжка 5 на „Борба“, която подготвя за печат, иска да помести стихове от Верхарн. Той намира, че ще бъде добре, ако това е „социална поезия“. Онова, което вече е публикувал от Демел, а също така и от Холц и Шлаф, не го задоволява и причината е ясна: „Тъй като списанието има борчески характер — пояснява той, — то не може да се задоволи със стихове, сами по себе си красиви — като звук, музика, картина. Ако идеята се сплиташе в тяхната музикалност и образност! Тъй както бе с Уитмана (Уот, а не Уолт — нали?), Леконт де Лил, Ленау. Тази ми бележка, надявам се, не ще ти се зловиди. Помниш „Съвременник“ — ако там се погаждахме, много повече днес ще се разберем. Ако ми прашаш работи такъв, както в кн. 2 на „Борба“ или като в „Съвременник“, било преводите из Розенфелца, било оригиналите Бог-Слънце, Химни на пролетта, Аз чувам и пр., които отговарят на духа на списанието, те ще определят неговата литературна физиономия. Пращаш ли други — списанието ще страда, тъй като отговарящите на неговия дух поезии, идещи от другаде, не могат да се сравнят по красота и музикалност с твоя стих, дори и най-мъглиявия, — ще излезе, че хубавите стихове, които поместям, не са определящи лика „Борба“, а които отговарят на нейния дух — не са дотам.“⁹

Бакалов не се съмнява, че ще се разбере с Лилиев: „Борба“ е пролетарско-революционно списание и на него му е необходима борческа и социална поезия, която да мобилизира масите. Не е достатъчно стиховете да бъдат красиви и звучни, а те трябва да са заредени с революционно съдържание: „С две думи бих казал — продължава той, — истинският поет не върви по отпъкани пътища, той е революционер; такъв си и ти преди всичко по настроенятия, такива на града, на новия град; сетне по стиха, неравен, музикален и фин, който е не само тоя на Вазов, но не и на П. П. Славейкова; най-сетне — защо да не го кажем? — без да си минал школата на социализма, нима ти, отзивчив към трептенето на един капещ лист, не си цял протест против голямата обществена неправда, която смазва милионите и разващава малцината привилегировани, нима не са всичките ти симпатии към страната на борещите се за хляб, свобода, шастие, поезия и изкуство? Не искам да бъдеш стихотворен агитатор на точките на нашата програма, но за да се разберем по-добре, ето ти конкретен случай: Новата песен и Карл Харалд от Хайне. Ако ми предстоеше да издам целия Хайне, никакво колебание, нито ако пък тъкмах сборник от изищни парчета. Но за „Борба“ сам ще се съгласиш, че по подходяща „Нова песен“. (Аpropos: тя и до ден днешен няма достоен превод на български). А нима и „Нова песен“ няма да ти се отдаде тъй отлично, както ти се е отдал К. Харалд?

Късето от Шлафа предадох на Митя. Другите задържах, но и тях бих предал, ако ми пратиш нещо в горния дух.

Запознай се с моя съредактор и приятел Роман Аврамов, комуто говорих за тебе.“¹⁰

⁹ НБКМ, Ф № 719, арх. ед. 45, л. 29—30.

¹⁰ Пак там.

Запознавайки се с писмата на Бакалов до Лилиев, намираме автентичен материал не само за изграждането и развитието на личните отношения между критика и поета, но се докосваме и до идеите, които се зараждат в съзнанието на Бакалов и после се реализират по страниците на списанието. Бакалов е не само пламенен борец, с изострена чувствителност към идеите на пролетарската литература, но и истински тактик, който умее да се бори за спечелването на съюзници. Неговият пример е блестящо доказателство, как нашата марксистическа интелигенция се бори за спечелването на съюзници на своя страна. Понеже Бакалов е зареден с гореща вяра, той иска да зарази всеки, с когото има по-непосредствени отношения. Неговите писма са изпълнени с гореща страст, със смели планове, с жива чувствителност към потребностите на пролетарската борба. Той изразява критическата си позиция със смели и енергични думи, без всякакви уговорки, с явно презрение към самоцелната красота. Изкуството за самото изкуство за него е вредна забава, недостойна за сериозните хора. Поезията трябва да се превърне в средство за агитация, а не бива да се задоволява сама с решаването на самостоятелни задачи. Бакалов има нужда от истинска гражданска сатира, насочена против съвременното буржоазно общество. Той ръководи, но не си служи с груби средства, продължавайки настойчиво да кани Лилиев за сътрудник, ласкаейки го: „Драги Николае, този път останахме с малко — само твоята — но пък хубава поезия. Не ни забравяй и за другата книжка, която — ако парт[ийния] конгрес се свика този месец — ще трябва да пуснем до 20 г. м. Харесаха ми стиховете ти по войната в „Взено“. Интересни, поетични и все тъй тъжни са и бележките ти там.“¹¹

Ще подчертаем, че в „Борба“ освен стихотворенията „Моята родина“ и „Война“ Лилиев публикува и много преводи на стихове с антимилитаристичен характер: „Личността възпявам аз“ и „Като размислях в мълчанието“ от Уитман, „Сърцето на Ямар“ от Леконт дьо Лил, „Тримата“ от Ленау, „След дъжд“ и „Блаженство“ от Рихард Демел.

Вече никой не може да се съмнява, че Бакалов и Лилиев са били близки приятели и са изпитвали нужда един от друг. Те са чувствували, че ги сближава някаква идея, на която искат да служат. Но с течение на времето в писмата на Бакалов до Лилиев се забелязва появяването на една нотка на недоверие към личния вкус на поета. Затова Бакалов специално му пише за характера на „Борба“ и иска неговият приятел да се съобразява с борческия характер на списанието. Той го ласкае, поощрява го, хвали го, дори го нарича новатор и революционер.

Но така се случва, че пътищата на двамата приятели постепенно се разделят и те се оказват в два противоположни лагера. Още през втората годишнина на „Борба“ Лилиев става сътрудник на „Вezni“ (1920), а след това и на „Златорог“. Той все по-рядко се среща с Бакалов, докато идва пълният разлив. Когато през 1924 г. започва да излиза „Нов път“ на Бакалов, Лилиев изцяло се е ориентирал към „Златорог“ и е втората по значение фигура в списанието след Владимир Василев. Това за Бакалов е било тежка измяна на приятеля и той очаквал удобния момент, за да разясни техните разногласия.

През 1924 г., когато Лилиев окончателно се връща от Мюнхен в България и отново се включва в екипа на „Златорог“, в кн. 14 на „Нов път“ излиза програмната статия на Бакалов „Новото в нашата поезия“. В нея Бакалов подкрепя новите прояви в пролетарската литература, идващи след Смирненски. Според него българската поезия е извършила дълбок прелом и тя е: „Нова в пълния, определения смисъл на думата. Нова не само затова, че като е днешна, поезията не може да бъде вчерашна, нова не само по време, но толкова дълбоко различна от доскорошната ни поезия, че е преизпълнена с друго съдържание, облечена в друга форма.“

Индивидуализмът бил господстващо направление в дотогавашната ни поезия, защото е „подплата на буржоазната психика“, а оттам той влязъл в психиката на интелигента, творец на поезия. Понеже поезията на индивидуализма е далеч от копне-

¹¹ НБКМ. Ф № 719, арх. ед. 45, л. 34.

жите, идеите, борбите, настроенятия на широките народни маси, тя напразно се опитва да използва „захвърлените клишета“ на руските и западните декаденти. Като зимник без слънце заглъхвала всяка поезия, нейните бледи рожби не издържали светлината.

Двете стихосбирки на Лилиев „Птици в нощта“ (1919) и „Лунни петна“ (1922) вече са излезли и Бакалов можел да тегли чертата: „Най-талантливият поет на това безверие, Николай Лилиев, е олицетворение на неговата хилавост. Нежен и мил, той поет сякаш не е от мира сега. Тихи съзерцания, тънки, едва доловими нюанси на настроението. Минорен тон. Бледни бои. Като залутана „птица в нощта“, като „лунно петно“. Няма яркост, страст, мощ, кипещ. Безсилието да раздвижи и овладее човека. Само една крайно тънка прослойка може да се трогне от тая ултраиндивидуалистична поезия.“¹²

Лилиев не е просто индивидуалист, а „ултраиндивидуалист“. Като поет той отпада от историческото развитие на българската литература, защото новата поезия е поезия на пролетарската борба. Тя не може да се създаде в „тихите съзерцания и размишления в кабинетите“, а стъгдата, улицата, демонстрацията, митингът са нейните истински вдъхновители. Затова новите поети са пролетарски поети. Когато разкриват личните си чувства, зад тях застава колективът. Те не страдат от безпомощността на индивидуалиста самотник, какъвто е Лилиев, а чувствуват зад гърба си мощта на масата. Те не са апологети на своето „аз“, а в стиховете им доминира гласът на „ние“, т. е. на класовата солидарност. А всичко това не може да не доведе до промяната на самото съдържание на поезията, тя става „много по-значителна, по-обемна и дълбока“. Поезията придобива „културно-пропагандно значение, както би се изразил Плеханов“.

Георги Бакалов вече е написал пламенните си статии за Христо Смирненски, утвърдил го е като „поет на огнените гриви“, доказвайки че в неговата поезия се е отразил най-високият подем на пролетарското движение. Той вече е провъзгласил, че на улицата на пролетарската поезия е настъпил празник, че „млад, свеж, сочен талант“ навлиза в нашата литература с „шметнатата протрота на свои оригинални краски и образи, които се извиват и се пръскат като огнен каскад“. Бакалов не си прави никакви илюзии, че на противниците на марксистическата идеология няма да им хареса поезията на Смирненски със своя „откровен класов характер“ и той направо я нарича „поезия на партията на пролетариата“. Тя няма да се хареса и на тези, които считат, че „поезията е сама за себе си цел и като чисто изкуство стои по-горе от всяка общественост“.

Такава е идейно-естетическата платформа на Бакалов, когато произнася своята тежка присъда за поезията на Лилиев. За него Лилиев вече окончателно е преминал в отерещния лагер и той решава изцяло да се разграничи от него. Вече знаем, че още като редактор на „Борба“ той започва лекичко да се разграничава от него, макар да не скрива, че го обича и поддържа. Разбира се, Лилиев никога няма да забрави подкрепата, която е получил от Бакалов. Той го насърчава в първите му творчески стъпки и става негов литературен кръстник. Но самият Лилиев израства и израства преди всичко като голям майстор на стиха. Постепенно той разширява литературните си връзки, завързва нови приятелства. Сближаването на Лилиев с Владимир Василев кара Бакалов да направи преоценка на техните взаимоотношения, а оттам — и на поетическото творчество на стария си приятел. Пукнатината, която се забелязва порано между тях, се превръща в истинска пропаст и неотдавнашните приятели трябвало да се сблъскат сериозно. Така животът ги разделя дотолкова, че без никакви делови отношения те нямало на какво да се опрат. Раздялата била неизбежна и самите те не скриват това.

Тук ще добавим, че активната страна в наредения конфликт бил Бакалов, а не Лилиев. Бакалов обладава дръзка решимост да влиза в най-опасни сражения и да преследва противника си с всевъзможни средства, защото е абсолютно убеден в правотата на защитаваната от него позиция. Без да се съобразява с ранга и положението

¹² Нов път, 1924, кн. 14, с. 417.

на критикувания автор, той го преследва докрай. Дори и когато сменя своите любимци, какъвто е случаят с Лилиев, Бакалов го прави не само защото е сменил отношението си към личността на поета, а заради убежденията си. За него е характерна онази рикарса честност на духа, която не си служи с критическа дипломация, а още по-малко с критическа демагогия. Той живее с настоящето и бъдещето на пролетарското движение и е готов на всякаква самопожертвувателност. Тези светли, привлекателни особености на неговата личност го правят една от най-ярките личности в нашата културна история.

Минават осем години от публикуването на статията на Бакалов за Лилиев в „Нов път“ и той решава да излезе с втора статия в сп. „Звезда“ (1932), която носи убийственото заглавие „Безкръвна поезия.“ В нея той доразвива вече познатите ни възгледи за поезията на Лилиев, но настъпва с още по-голяма категоричност и безкомпромисност: „Лилиев е безспорно най-изящния от днешните поети на българската буржоазия — започва статията си той. — Неговият стих като форма е висшето нейно достижение. Ония, които смятат формата за *всичко* в поезията, като насилствено нахлуване на произичен елемент в нея, — нарекоха г. Лилиев „свършен поет“. В общото признание на г. Лилиева от страна на буржоазната критика за *най-значителния български поет на съвременността* царува пълно единодушие. В тая среда никой не се е усъмнил в тая значителност.“

За Бакалов поезията на Лилиев е напълно формалистична и безсъдържателна. Понеже поетът се изолирал от съвременната действителност, обсегът на неговите теми бил крайно ограничен, в поезията му липсвали любовта, природата, социалното чувство. Оттук Бакалов прави генералния извод: „*Плюокръвието* липсва на тая бледна поезия. Какво остава, какво има в нея? — *Смътната тъга на осъдения на самотност интелегент*.“¹³

Трябва да се признае, че Бакалов насочва своя удар направо в корените на поезията на Лилиев. Да, той е „безкръвен“, „безпочвен“ поет, но това е само констатация на факта, който вече е правен от други негови критици. Също всички казват, че той е голям майстор на стиха. Като се съчетаят тези две величини — „безпочвеност“ и „свършенство“, — като че ли всичко е наред. Но Бакалов не се задоволява с тази констатация, а продължава по-нататък. Работата не е само в неговата безпочвеност и безжизненост, а във философския мироглед на поета. Поезията на Лилиев е безкръвна, защото изразява болните настроения на един тесен кръг от интелегенти, които са се откъснали от широките народни маси. Във все по-голямото отчуждение на поета от народните маси Бакалов открива известна закономерност, а именно — липсата на социално самочувствие. Той е поет на упадъчните чувства на буржоазната интелигенция и затова е толкова безпомощен.

В критиката си против Лилиев Бакалов прилага своите общи естетически идеи, които усвоява от борбата на Плеханов против символизма и декаданса. Поетическото свършенство, взето като такова, трябва да се отхвърли, защото в него има нещо съмнително — то отклонява вниманието на читателите от най-главното в момента: от социалното съдържание на изкуството. Бакалов подобно на Плеханов иска да предпази поетите да не се увлекат от нещо по-второстепенно и незначително, каквато е чистата художествена форма. Както за Плеханов, така и за Бакалов символизмът, формализмът, упадъчното изкуство са тъждествени понятия. Той се противопоставя на самия принцип, на самата функция на формалната поезия, доказвайки празнотата и призрачността на поетическото свършенство, взето като такова. Следвайки Плеханов, Бакалов твърди, че чистата поезия няма право на съществуване, че няма друга истинска поезия освен онази, която е свързана с борбата на народа. Трябвало да се намери едно друго продължение на българската поезия и Христо Смирненски го открива в „Да бъде ден!“.

¹³ Звезда, 1932, кн. 5, 195—196.

Като се позовава на някои самокритични изповеди на Лилиев, Бакалов прави следното обобщение: „Това страшно самопризнание на г. Лилиева, — което се отнася не само до него, но засяга мнозина още като него, не с неговия талант, но с неговото направление поети, — говори за съзнание на *безполезността на своето призвание на поет*. Да се издигнеш на върха на буржоазната поезия, за да съзнаеш и признаеш, че над творчеството ти не свети живия пламък на живата вода, че звездата на живота залязва пред твоите стъпки и че плахите ти мисли и песни минават без отзвук, — това трябва да е трагедия за г. Лилиева. Но неговите читатели, неговите почитатели, ония, които го издигат до висотата на „свършен поет“, — те, разбира се, не мислят и не чувствуват така — те са обхванати от възторг пред издяланата от словона кост, но бледа, изящна, но анемична муза на г. Лилиева.“¹⁴

Бакалов атакува Лилиев от всички посоки, трупа аргументи против него, за да дойде до крайния извод, че: „Ако днес върхът на буржоазната поезия е поезията на г. Лилиева, това е едно знамение на времето, което говори не в полза на г. Лилиева. Това говори за достигане на кризата на гниещия империализъм чак до височината на поезията. Модна е станала днес буржоазията (в лицето на нейната интелигенция), *най-пустата отвън вътрешно съдържание, най-безидейната поезия*, каквато е имало на български език.“

Сега, когато четем тази тежка присъда за поезията на Лилиев, ни е трудно да повярваме, че пехановската теория за „социалния еквивалент“ може да придобие такава крайна форма. В критиката на Бакалов против Лилиев грубият социален утилитаризъм съвсем измества естетическата преценка. В творчеството на Лилиев той не открива нито една безкористна поетическа реакция и поетът изцяло се оказва в прегръдките на „гниещия империализъм“.

Като пренебрегва естетическите особености на поезията на Лилиев, Бакалов прави стиховете мумно го уязвими. Но обвинението, което отправя против Лилиев в песимизъм, формализъм, упадъчност, безкръвност, израждане — не е предизвикано само от полемически страст, която се хваща за най-уязвимите места в творчеството на един поет, а е осъзната естетическа позиция. Според Бакалов индивидуализмът на Лилиев е съвсем изроден, той е лишен дори от елементите на нищешаенството, неговият лирически герой не е никакъв свръхчовек, а е „безцветен син на обезверен жребий“, жалък и безпомощен самотник, отрицащ всякакви обществени интереси и криещ се в „кулата от словона кост на чистото изкуство“.

Колко години са минали от излизането на тази статия, но и днес ни е трудно да я четем хладнокръвно и да я отнесем само към нещо отживяло, като критическо пристрастие, като грешка на времето, като един неприятен епизод от историята на нашата критика. В нея даже не се чувствава скритото смущение на човека, внезапно сблъскал се лице срещу лице с бившия си приятел, не се усещат нотките на любовен гняв, на разобличителен протест на човек, който съжалява за дружеския съюз, съществувал някога. В острата критическа позиция на Бакалов не се долавя интимното желание на литератора да вземе под внимание тежката обстановка, в която се е налагало да действа неговият бивш приятел. Като заобикаля многото стихове на Лилиев със социална проблематика, той го отрича напълно и безапелационно, с остри и резки фрази. Тяхното предишно приятелство не му попречило да види в лицето на Лилиев най-яркия представител на империалистическата буржоазия в българската литература. Той си поставя за задача изцяло да отрече Лилиев, забравяйки, че някога е бил сътрудник на „Съвременник“ и „Борба“. Да допуснем, че още в ония години той е почувствувал, че Лилиев е по-друг човек и едва ли ще може да отговори на неговите естетически изисквания. Навярно общността на дружеските чувства и несигурността на първите творчески стъпки са накарали Бакалов да повярва, че Лилиев изцяло ще премине на неговата страна и ще възприеме социалистическата идеология. Но това време отминало и Бакалов разбира, че в неговата поезия тече по-друга кръв, макар

¹⁴ Пак там, с. 201.

да я нарича „безкръвна“. Във втората си стихосбирка Лилиев прави следващата си крачка, а не се е прехвърлил на нов път. С течение на времето повърхностното сходство на някои техни литературни връзки е преодоляно и на първо място излизат вътрешните им противоречия. Но Бакалов не забелязва дори такива стихотворения като „Да можеш и днес окрилен“ и „В тоя век на хищно изтребление“, „Като утеха сетна проблисват небесата“, „Родина“ и др. Той не ги вижда, отчасти защото свързва понятието новаторство със „социалния еквивалент“. Той не ги вижда, защото в тези драматични самопризнания на поета не открива пламъка на бунта, каквито са стиховете на Смирненски.

Бакалов не скрива, че възгледите му за изкуството се изграждат под влиянието на плехановската естетика и по-специално — под влиянието на плехановската критика на декаданса. Съгласно възгледите на Плеханов изкуството на работническата класа в своята дълбока същност е социална психология и то се определя от непосредственото влияние на социалното битие на пролетариата. Всяка класа има своя психология и тя може да бъде родствена на психологията на друга класа, ако са близки социалните условия. Ако тези условия са противоположни, то и тяхната психология е противоположна. Всяка класа преживява период на подъем и на упадък. Като основен пример за тази историческа схема Плеханов взема подема на прогресивната буржоазия в нейната борба против феодалната аристокрация и по-нататъшния упадък на победилата класа пред лицето на възникналата нова обществена сила — пролетариата. Упадъчната буржоазия ражда само декадентско изкуство. Отсъствието на висши обществени идеали води до създаването на мъгливи символи. Символизмът в изкуството е от рода на „романтическата реакция“. Така или иначе няма вечно изкуство, всяко изкуство е преходно и относително, защото зависи от конкретно-историческите условия. Затова „научната“ естетика се противопоставя на т. нар. вечни закони на изкуството, тя не говори, че френската класическа трагедия е добра, а романтическата драма не е годна за нищо, защото за нея всичко е добро и приемливо за своето време. С една дума, тя е обективна като физиката и именно затова е чужда на метафизиката. Така Плеханов идва до заключението, че: „Изкуството от времето на упадъка трябва да бъде упадъчно (декадентско). И напразно бихме се възмущавали от това.“

Тъкмо такава е и изходната методологическа позиция на Бакалов в критиката му против Лилиев. Пълната зависимост на неговата поезия от социално-класовия критерий поставя поета в такова положение, че естетическата оценка на стиховете му губи всякаква стойност. Щом Лилиев е буржоазен поет по своята социална същност, то и изкуството, което създава, е буржоазно, т. е. упадъчно. Тази фатална зависимост на неговата поезия от „социалния еквивалент“ предопределя и художествената ѝ непълноценност. Несъмнено това е един социологически абсолютизъм, отнасящ цялото съдържание на поезията му към обществената среда. Освен това Бакалов не отчита в достатъчна степен една много съществена страна на поетическата личност на Лилиев, а именно — неговия стремеж да възплъти в творчеството си своя идеал за човешка чистота и непорочност. Имайки предвид тази страна на неговата поезия, така или иначе опираме до проблема за връзките на лириката с действителността. Тази връзка Бакалов търси на степената на социално-класовата обусловеност. Той излиза от автоматически убедителната по своята достоверност абстракция: понеже символизмът по своята естетическа същност води до откъсване на поезията от действителността, то и поезията на Лилиев като символистическо изкуство е упадъчна. Той не отчита обстоятелството, че в лириката личността на поета, неговото вътрешно състояние, душевните му преживявания, ориентацията му към външния свят, чувствителността му, самият начин на жизненото му поведение от само себе си се оказват едно-временно обект и субект на поетическото познание. В лириката обективно-жизненото съдържание се претворява във формата на лирическо преживяване. Именно чрез това субективно преживяване се осъществява и връзката между стиховете на поета и обективно-историческата действителност. Да се приеме тази връзка в дадения случай, не е трудно, но да се разбере нейният конкретен смисъл, никак не е лесно.

Струва ми се, че вече достатъчно много знаем какво е мислил Бакалов за поезията на Лилиев. Запознахме се и с еволюцията на неговите възгледи за стиховете му. Време е вече да узнаем какво е мислил самият Лилиев за критиката на Бакалов. В един разговор с Георги Константинов той специално се спира на този момент от техните отношения: „Казаха ми по-късно, че в „Звезда“ ли, в „Нова литература“ ли писал лошо за мене. „Мъртва“ ли, „безкръвна“ ли поезия, не помня. Такива работи аз не чета. Минаха няколко години, веднъж при последната спирка на трамвая в Лозенец току се изправи пред мене задъхан, с препълнена чанта с книги, както винаги... Бърза да се качи на трамвая...“

— О, Николайчик! — извика усмихнат, като ме видя. — Нали не ми се сърдиш?

— Защо ще ти се сърдя — отговарям му и аз усмихнат. — Бих ти се сърдил, ако ти беше изневерил на себе си...“

— След това го видях още един път, пак при трамвайната спирка, и пак бързаше с чантата под мишницата. Беше пред „Юнион палас“, нали някога и там минаваше трамвай. Дълго стоях да го гледам как тичаше и аз се чудех на пъргавостта му. Преди това, като се видяхме на спирката на Лозенец, изказа доволството си, че съм обрнал внимание на Венко Марковски... А някога бяхме добри приятели. Беше писал в писмата си до мене като за голям поет. Когато бях в Базел, ме подкрепяше да превеждам...“

— Аз имам едно негово писмо до вас — пресича го Г. Константинов, — когато сте били в Свищов, учител. Хвали ви за стихотворението „Война“.

— Тъй ли? Забравил съм...¹⁵

Несъмнено острата присъда на Бакалов е била тежък удар за Лилиев. Не можело тя да не се отрази върху по-нататъшната му творческа дейност, макар той да си дава вид, че тя не го засяга. Защото независимо от противоположните им възгледи за поезията, Лилиев високо ценял Бакалов като личност. Той го приема такъв, какъвто е, без да го осъжда, защото в неговите недостатъци като критик той виждал големите му достойнства от друга гледна точка. Бакалов бил войнствуващ марксистически критик, критик трибун, подчиняващ цялата си духовна дейност на задачите на пролетарската класа. Неговата неуморна и активна критическа мисъл се подчинявала на конкретните нужди на пролетарската борба. Лилиев много добре разбирал, че Бакалов жертвува естета в себе си, какъвто несъмнено е бил, защото се бори за изграждането на такива обществени и нравствени идеали у творческата личност, които се формират в огъня на острите класови битки. От тази гледна точка тихата и съзерцателна муза на Лилиев му изглеждала твърде отживяла. Неговата поезия не отговаряла за момента на първото условие от естетическата платформа на критика, а именно — да пробужда, да зове, да мобилизира широките пролетарски маси за съзнателен революционен живот и да ги подготвя за голямата историческа мисия, както прави Христо Смирненски. Излизайки от тази гледна точка, той произнася тежката си присъда върху поезията на Лилиев. Непоколетим в убежденията си, пряк и открит в желанията си, Бакалов водел своята литературна борба с такава чистота, че тя не можело да не бъде оценена от един толкова нравствено чист човек като Лилиев. Затова той не му се сърдел. Личността на Бакалов го респектирала със своята идейна убеденост и нравствена завършеност.

Така пътищата на двамата приятели се разделят. Поезията на Лилиев попада в „мъртвата ивица“ на нашата литература и дълги години стои там. Това е било не само голяма драма за поета, но и голяма драма за критика. От двете страни е нямало особено желание да възстановят старите си отношения. Те окончателно се разделят и причината е не само защото Лилиев се е променил, но и защото и Бакалов се е променил. На литературната сцена се появява Христо Смирненски, който придава нови мащаби на пролетарската поезия. Животът се движел, а заедно с него се променя и мярката за литературата. Преди години за Бакалов Лилиев е истински новатор, дори и революционер в поезията. Сега за него истинският революционер е Смирненски, защото той придава нова мярка за новаторството в поезията.

¹⁵ Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Георги Райчев в спомените на съвременниците си, с. 457.